

Пітерська О. В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ФУНКЦІЇ ЕКФРАЗИСУ В ОПОВІДАННІ ЕЛЕАНОР ПОРТЕР «АНЖЕЛЮС»

Стаття присвячена аналізу функцій екфразису в оповіданні Елеанор Портер «Анжелюс». Теоретичним та методологічним підґрунтям дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних учених з теорії літератури, лінгвістики. Під час наукової розвідки застосовано міждисциплінарний синтез, використано елементи культурологічного аналізу художнього тексту, зосереджено увагу на осмисленні проблеми міжмистецьких зв'язків. У роботі розглянуто трансформацію поняття «екфразис» у сучасному літературознавстві, проблематику його категоріального визначення, типології, властивостей і засобів застосування у літературному творі. На текстуальному рівні проаналізовано опис картини Жана-Франсуа Мілле «Анжелюс» в однойменному оповіданні Елеанор Портер, що становить наукову новизну роботи, оскільки творчість письменниці залишається недослідженою у світовому літературознавстві. Екфразис у тексті оповідання розглянуто як перетворення візуальних образів у словесні зображення. Також окреслено репрезентацію авторської картини світу, виявлено вплив екфразисного опису на динаміку образу головної героїні твору. Розглянуто авторську інтерпретацію змісту, образів, кольорової палітри картини «Анжелюс», розкрито ідейне, культурне і смислове навантаження екфразисних фрагментів у тексті оповідання. У статті зроблено висновок, що живописний екфразис в оповіданні Елеанор Портер виконує моделюючу, інформативну, рефлексивну функції та демонструє декілька поглядів на світ і мистецтво. Зазначено, що сучасні наукові потрактування екфразисних фрагментів у літературних творах доповнюють алгоритм літературознавчого аналізу, відкривають нові перспективи для інтерпретації художніх образів, дослідження творчої манери автора, читачької рецепції. Дешифрування, інтерпретація, рецептивне тлумачення екфразисних асоціацій цілком залежать від культурного, емоційного рівня автора і читача.

Ключові слова: екфразис, художній образ, інтерпретація, авторська рефлексія, вербалізація, візуалізація, рецепція.

Постановка проблеми. Інтермедіальний діалог і семіотична значущість взаємодії різних видів мистецтва в художньому тексті, міждисциплінарний синтез сучасного літературознавства та пошуки нової художньої мови у багатьох галузях духовної культури зумовили науковий інтерес до екфразису, його трансформації від стилістичної фігури античної доби до художнього прийому, жанру, тексту в тексті тощо. Як зазначила Л. Генералюк, «комплексний підхід із залученням суміжних галузей, по суті, санкціонував медіа-теоретичний та міждисциплінарний дискурс» [3, с. 6]. Незважаючи на велику кількість досліджень, деякі методологічні лакуни залишають актуальними проблеми категоріального визначення екфразису, дослідження його генези та систематизації основних функцій у художньому тексті. Наявність різ-

них потрактувань у сучасному літературознавчому дискурсі можна пояснити проблемою віртуалізації мистецтва, інтенсивною взаємодією візуального і вербального у світі сучасних інформаційних технологій та рухливістю загального літературного процесу, під час здійснення якого традиційний опис мистецького образу поступово перетворився на його інтерпретацію. Актуальність дослідження також зумовлена проблемою відсутності в сучасному літературознавстві наукових розвідок, присвячених специфіці творчості Елеанор Портер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розмаїття функцій екфразису, проблема взаємодії літератури з іншими видами мистецтва стали поштовхом для поєднання лінгвістичного аналізу з філософською інтерпретацією змістового навантаження літературних текстів. У літерату-

рознавчому словнику «екфразис» тлумачать як «розкриття засобами літератури ідейно-естетичного змісту творів малярства, скульптури, архітектури, музики та інших мистецтв» [4, с. 224]; за універсальним формулюванням Дж. Хеффермана, «екфразис – це вербальна репрезентація візуальної образності» [8]. Т. Бовсунівська проаналізувала формування теорії екфразису в контексті жанрової модифікації та «когнітивного перетворення інтермедіальності» [1, с. 72]. Г. Варнацька приділила увагу діалогічній природі, вербальним функціям екфразису на рівні читацької рецепції, зазначаючи, що його виклад «повинен створювати ілюзію наочності, викликати у реципієнта зорову реакцію сприйняття, певний ефект присутності» [2, с. 39]. Т. Луньова визначила методології концептуального аналізу художнього тексту, котрі уможливають лінгвокогнітивну інтерпретацію екфразису [5, с. 22]. Є. Фесенко схарактеризувала екфразис як «особливий прояв інтермедіальності», який увиразнює динаміку і статику у художньому тексті, «відіграє важливу роль у сюжетно-композиційній побудові твору» [7, с. 228]. О. Нагачевська акцентувала увагу на тому, що живописний екфразис у літературі здійснює жанрологічну, сюжетно-творну та характерологічну функції [6, с. 169]. Проблематику дослідження екфразисних включень у літературі та кінематографі (визначення, типологію, засоби рецептивного сприйняття) підкреслила М. Русієшвілі-Картледж [12, с. 6]. Отже, неоднозначні погляди на властивості та функції екфразису не є взаємовиключними в сучасній науці, оскільки сукупність естетичних, лінгвістичних та літературознавчих досліджень уможливає загальнонауковий методологічний підхід до вивчення екфразисних фрагментів у художньому тексті.

Метою статті є дослідження та визначення основних функцій екфразису на тлі авторської картини світу в оповіданні Елеанор Портер «Анжелюс». Доцільність роботи зумовлена необхідністю розвитку міждисциплінарного синтезу та поповнення методологічної бази аналізу художнього тексту. Для досягнення поставленої мети передбачено вирішити такі завдання: встановити ідейно-естетичний зв'язок екфразисних фрагментів з часопростором оповідання Елеанор Портер «Анжелюс»; визначити специфіку авторської рефлексії; простежити динаміку образу головної героїні оповідання.

Виклад основного матеріалу. У критичних літературних нарисах США (газети «The New York Times» від 26 березня 1916 р., «Books and

the Book World» від 30 березня 1919 р.) Елеанор Портер позиціонують як авторку сентиментальних романів для дітей та юнацтва, однак оповідання письменниці, художні властивості яких уособлюють найкращі традиції літератури США початку ХХ ст., і дотепер позбавлені уваги вчених та літературних критиків. 1919 р. у США опубліковано збірку «Заплутані нитки», яка складається з двадцяти оповідань; 1920 р. надруковано збірку «Крізь роки», що містить вісімнадцять оповідань, котрі раніше авторка публікувала окремо в журналах «Метрополітен», «Прогрес», «Християнський вісник», «Жіночий світ» та інших. Розмаїття і новизна тематики, специфіка національного колориту, завершеність художньої форми, гуманізм і демократична спрямованість цілком відповідають жанровим канонам традиційних у літературі США short stories. Оповідання Елеанор Портер вирізняються мінливими пейзажними замальовками, реалістичністю образів, гостротою життєвих конфліктів: на тлі побуту мешканців Нової Англії початку ХХ ст. авторка створила цілісну панораму характерних образів своїх сучасників у їхній соціальній та психологічній конкретиці.

Назва оповідання «Анжелюс», що увійшло до збірки «Заплутані нитки», має безпосередній зв'язок з однойменною картиною художника барбізонської школи Жана-Франсуа Мілле. Робота митця отримала назву за першими словами молитви «Angelus Domini», що означає «Янгол Божий», яку католики читають тричі на день. Цілком очевидний підтекст картини – молитва, що складається з трьох текстів, котрі містять у собі таїну Божественного втілення і чергуються з молитвою «Ave, Maria, gratia plena» та завершальними зверненнями «Mater Dei» і «Deus Pater». Сумні фігури чоловіка і жінки, які молитовно схилили голови над кошиком з картоплею, ніби осяяні світлом передвечірніх сонячних променів; на візуальному рівні відчувається уявна причетність двох селян до історії народження, життя, трагічної загибелі і воскресіння Христа. Чоловік і жінка на картині персоніфікують образ землі, яка для кожного з них є запорукою добробуту; на своїй землі селяни відчувають радість і горе, усвідомлюють природні закони життя. Перспектива картини забарвлена теплими кольорами вечірніх сутінок, на тлі яких височіє церковний купол, що символічно поєднує реалії людського життя зі спокоєм духовного просвітлення [10]. Відомо, що у шістдесяті роки ХХ ст. за особистим проханням Сальвадора Далі адміністрація Лувру відправила картину «Анжелюс» на експертизу; рентгено-

грама надала можливість розгледіти таємничий сюжет першого нашарування на полотні художника, де замість кошика з картоплею видніються темні розмиті контури, що начебто натякають на поховання немовляти [9]. Достеменні відомості та конкретні висновки про перший сюжет картини Жана-Франсуа Мілле у сучасному мистецтвознавстві відсутні. Цілком зрозуміло, що оповідання Елеанор Портер «Анжелюс» вийшло друком значно раніше, ніж культурний світ почав стежити за творчими інтерпретаціями Сальвадора Далі, який завжди відчував у картині Жана-Франсуа Мілле подих смерті. Письменниця належала до покоління американців, які були свідками втрат США часів Першої світової війни, проте не загубили віри у здійснення американської мрії; мабуть, саме тому авторка «Полліанни» (1913 р.) інтуїтивно розгледіла як сум, так і духовний оптимізм, котрі випромінює твір художника.

Сюжет та історія картини, зв'язок постаті її автора з літературою США (образ художника в оповіданні Марка Твена «Живий він чи помер?») вплинули на ідею та сюжет твору Елеанор Портер. Хефзіба, головна героїня оповідання, отримала пакунок від нью-йоркської небоги, котра минулого літа жила у фермерському будинку подружньої пари. Жінка, яка не звикла до подарунків, нетерпляче розкриває згорток та відчуває неймовірне розчарування, навіть образу, коли бачить репродукцію картини Жана-Франсуа Мілле «Анжелюс». Вона дратівливо скаржиться чоловікові на те, що племінниця принизила її таким відвертим натяком на буденність життя, важку працю на фермі. Дивлячись на свої загрубілі руки, героїня оповідання ледве не плаче: «Так, я пам'ятаю, хто я, знаю, як нелегко працювати на землі, але навіщо зіставляти мене з тими людьми, які схилили голови над кошиком з картоплею?» [11] Хефзіба ніколи не відчувала простих радощів поза межами свого раціонального побуту, була байдужою до мальовничого краєвиду, посеред якого знаходився затишний дім, оскільки її життя складалося з хатньої роботи та важкої сільськогосподарської праці. Працьовита фермерка вважала доцільним витратити свій час лише на корисні справи, слідкувала за прибутками, економила гроші; саме поміркованість, матеріальна оцінка оригіналу, історію продажу якого розповів місцевий священник, змусила Хефзібу змінити ставлення до картини. Героїня твору дізнається, що оригінальний твір Жана-Франсуа Мілле намагалися перевезти до Сполучених Штатів за п'ятсот тисяч доларів, але французький меценат заплатив вісімсот тисяч та залишив

картину художника на батьківщині. Згодом копія картини переходить з кухні до вітальні: «And yet – it was not to the kitchen shelf Hephzibah carried the picture that night, but to the parlor – the somber, sacred parlor. There she propped it up on the center-table among plush photograph-albums and crocheted mats – the dearest of Hephzibah's treasures» [11]. Авторка іронічно описує переміщення репродукції, яке зумовлено меркантильними міркуваннями Хефзіби. Інтер'єр похмурої вітальні претендує на статус заможного життя, але плюшеві альбоми, меблі та всілякі дрібниці лише виставлені напоказ, кімнатою ніхто не користується, копія картини там виглядає безглуздо й поготив.

Думки головної героїні цілком зосереджені на сюжеті картини: Хефзіба постійно дивиться на неї та намагається зрозуміти, що так зацікавило людей, чим це полотно може привабити? Поступово репродукція поглинає увагу героїні настільки, що вона відчуває потребу бачити її повсякчасно. Незабаром сюжет картини Жана-Франсуа Мілле викликає у Хефзіби неочікувані сльози, які схожі на катарсис: «Так, я розумію, тут є історія, – говорить жінка, стоячи на колінах, – той, хто створив тебе, був схожий на нас, він знав, що це означає – копати землю щодня, в нього теж боліли руки та втомлювалося тіло. Він усе про нас знав! [11] Мінливість емоцій Хефзіби увиразнюють внутрішні монологи: «...Моя небога пише, що «Анжелюс» має бути з нами щодня, що він допоможе оцінити те, про що ми не пам'ятаємо за сірою буденністю. Де я маю його знайти? У кошику з картоплею, у кориті з білизною?» [11] Гірка іронія викликає на жіночому обличчі посмішку та сльози, але гармонійна єдність образів селян і природи на картині змушує героїню оповідання усвідомити сенс власного життя. Нарешті Хефзіба зрозуміла, що не темрява, а м'які сутінки є справжнім тлом картини, що обличчя подружньої пари на ній сумні, але й про-світлені, а десь вдалечині, як символ віри і надії, височіє церковний купол, який нагадує про те, що настав час для молитви «Angelus Domini». Жінка переносить картину до спальної кімнати, кожен наступний ранок у її житті починається з погляду на «Анжелюс»: «It was not long after this that the picture disappeared from the parlor. Hephzibah had borne it very carefully to her room and hung it on the wall at the foot of her bed, where her eyes would open upon it the first thing every morning» [11]. Щодня Хефзіба розмовляє з картиною, сюжет якої дедалі стає частиною її життя; засмучена жінка відкриває для себе той світ, який нібито не бачила раніше:

іншими очима вона дивиться на поле, долину за пагорбами, спостерігає за тим, як рожевий захід сонця зливається з бурштиновим, ніжно-золотавим обрієм: «... and sometimes she would walk straight ahead to the old tumble-down gate where she might face the west and watch the rose change to palest amber in the sky» [11].

Раніше очі Хевзіби помічали лише звичайну траву, коричневу землю, а її думки були зосереджені на незавершених повсякденних справах; натомість під впливом картини вона почала здивовано спостерігати за красою сріблястих хмар, грою сутінкових відтінків. Хевзібу не залишають байдужою м'який вечірній туман, краса могутніх дерев, які, немов вартові, охороняють спокійний простір. Жінка наївно інтерпретує картину, підсвідомо пристосовує її сюжет, образи до свого життя, але і мистецький твір змінює Хевзібу. Недарма місяць потому її чоловік Терон зауважив, що посилка від Хелен Реймонд – це найкраще, що трапилося з його дружиною за останній час. В оповіданні Елеанор Портер шедевр Жана-Франсуа Мілле набуває символічного значення: біблійна, християнська символіка картини перегукується з ідейним змістом оповідання. Чисте сприйняття життя, вдячність природі, Богу перетворюють повсякденний обов'язок на повсякденне щастя. Експозиція оповідання відкривається імпресіоністичними у своїй мінливості образами природи, до яких героїня спочатку була байдужа. У розв'язці авторка знов змальовує пейзаж, але наприкінці твору образ природи одухотворений враженнями Хевзіби: «Strange faces, peering in and out of the clouds, looked at her from the sky; and fantastic figures, clothed in the evening mist, swept up the valley to her feet. The grass assumed a deeper green ...» [11].

Живописний екфразис в оповіданні «Анжелюс» є своєрідним засобом комунікації між автором і читачем, результатом якої є визначення умовності створеного художнього світу. Паралельний опис картини і вражень, емоцій головної героїні твору акумулюють смислове навантаження оповідання, розкривають сутність співвідношення між істиною і тим, що людині інколи тільки здається. Прояв авторської рефлексії відчувається завдяки динаміці образу Хевзіби, котра постійно розглядає картину, розмовляє з нею і змінюється під впливом мистецьких образів. Екфразис в оповіданні «Анжелюс» гармонійно зливається з часопростором твору, пейзаж на картині Жана-Франсуа Мілле «оживає» під час прогулянок Хевзіби. Кольорова гама картини співвідноситься з пейзажними замальовками: опис сутінок, хмар, наявність теплих

коричневих і золотаво-рожевих відтінків в оповіданні нагадують, але не повторюють художнє полотно. Палітра мистецького твору переосмислюється, авторка транслює візуальні враження крізь призму уяви Хевзіби. Екфразис вербально візуалізує стихію духовних переживань головної героїні, динаміку її внутрішнього розвитку, оскільки твір мистецтва стає мовчазним свідком монологів Хевзіби, спонукає героїню до якісних змін, що у розв'язці оповідання виправдовують сенс старовинного тлумачення її давньоєврейського імені: «У цьому моя радість». Образи селян на картині Жана-Франсуа Мілле природно відповідають оновленому внутрішньому світу Хевзіби, яка духовно зростає та відчуває гордість, повагу до праці на землі, любов до життя. Хевзіба – звичайна фермерка, але відсутність належної освіти не завадила героїні усвідомити естетику і філософію мистецького твору, історія неоднозначного сприйняття якого перетворилася на історію перетворення людської душі. Образ Хевзіби, сповнений протиріч, суттєво відрізняється від романтичних представників американської інтелігенції у романах Елеанор Портер «Міс Біллі» (1911 р.), «Просто Девід» (1916 р.), оскільки поєднує в собі іронію, меркантильність і духовну чистоту. Інтелектуальне дешифрування, інтерпретація картини в оповіданні цілком залежать від змін, що відбуваються в характері головної героїні. На рівні читачкої рецепції екфразис в оповіданні «Анжелюс» сприймається як авторська модель ідеального світу з християнським спокійним, умиротвореним прийняттям себе і свого місця в житті. На формування світогляду та естетичних вподобань авторки оповідання вплинули такі фактори, як приналежність до Конгрегаційної церкви, навчання у Консерваторії Нової Англії. Мистецтво у творчій уяві письменниці завжди асоціюється з реалістичним і водночас позитивним, високодуховним усвідомленням світу, тому герої творів Елеанор Портер, котрі належать до різних прошарків суспільства, уособлюють авторську віру в людину та мрію про гармонійне суспільство.

Висновки. Отже, за результатами дослідження доходимо висновку, що живописний екфразис в оповіданні Елеанор Портер «Анжелюс» виконує моделюючу функцію, оскільки створює альтернативну реальність, яка безпосередньо впливає на духовний світ героїні; діалог автора та читача з мистецтвом увиразнює інформативну функцію екфразису та демонструє декілька поглядів на світ і мистецтво, реалізує образотворчий потенціал. Естетична функція екфразису в оповіданні полягає

у вербальному оформленні сутності та ідейного змісту відомого мистецького артефакту; світоглядна функція відтворює авторське осмислення мистецтва, його впливу на формування характеру людини. Студіювання екфразисних фрагментів у художньому тексті доповнює алгоритм аналізу твору, відкриває перспективи для характеристики його образності, а також творчої манери, рефлексії автора. Ситуація «мистецтва в мистецтві» виявляє авторське прагнення створити власну знакову сис-

тему світу, його умовну модель. Навіть якщо екфразис присвячений тільки одному мистецькому твору, він апелює до цілісного культурного тла. З метою розв'язання проблеми систематизації функцій і категоріального визначення екфразису доцільним убачається використання методології культурологічного дослідження, текстуального та інтертекстуального аналізу, який передбачає встановлення зв'язків між авторськими інтенціями та рецептивними інтерпретаціями тексту з боку читача.

Список літератури:

1. Бовсунівська Т. Роль екфразису в сучасному літературному процесі // Літературний процес : методологія, імена, тенденції. Філологічні науки. 2014. № 4. С. 72–76.
2. Варнацька Г. Між літературою і живописом: трансформація екфразису. // Молодь і ринок. 2014. № 3. С. 38–40.
3. Генералюк Л. Шляхи формування інтермедіальних досліджень // Слово і Час. 2020. № 3. С. 3–27.
4. Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І, Теремко В. І. Літературознавчий словник-довідник. Київ : Академія, 2007. 751 с.
5. Луньова Т. В. Концепт життя як конститuent екфразису в есе Джона Бергера «Художники Фаюмських портретів»: лінгвокогнітивний аналіз // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 19–24.
6. Нагачевська О. О. Функції екфразису в романі Генрі Джеймса «Жіночий портрет» // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах. 2015. Вип. 31. С. 169–178.
7. Фесенко Є. В. Екфраза: специфіка визначення та особливості функціонування // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Філологічні науки. 2013. Вип. 4.12. С. 227–229.
8. Heffernan James A. W. Ekphrasis and Representation. URL : <https://www.jstor.org/stable/469040> (дата звернення: 30.05.2023).
9. La Cámara del arte. URL : <https://lacamaradelarte.com/obra/reminiscencia-arqueologica-del-angelus-de-millet/> (дата звернення 18.06.2023).
10. Musée d'Orsay. URL : <http://www.musee-orsay.fr/en/artworks/langelus-345> (дата звернення 18.06.2023).
11. Porter Eleanor H. The Tangled Threads. The Project Gutenberg. URL : <https://www.gutenberg.org/cache/epub/19336/pg19336.html> (дата звернення: 19.06.2023).
12. Rusieshvili-Cartledge Manana. Ekphrasis and Its Multifaceted Nature: Ways of Its Usage in Literature and Cinematography // The International Journal of Literary Humanities. USA by Common Ground Publishing University of Illinois Research Park. 2015. Volume 13, Issue 3. P. 1–8.

Piterska O. V. FUNCTIONS OF EKPHRASIS IN THE STORY “ANGELUS” BY ELEANOR PORTER

The article is analyzing the functions of ekphrasis in the story “Angelus” by Eleanor Porter. The works of domestic and foreign scientists on the theory of literature and linguistics served as the theoretical and methodological basis of the article. In the course of scientific research, interdisciplinary synthesis was applied, elements of cultural analysis of the artistic text were used, and attention was focused on understanding the problem of inter-artistic connections. The paper examines the transformation of the concept of “ekphrasis” in modern literary studies, the difficulties of its categorical definition, typology, peculiarities, and means of application in a literary work. The description of the painting “Angelus” by Jean-Francois Millet in the story of the same name by Eleanor Porter has been analyzed at the textual level, which constitutes a scientific novelty as long as the writer’s work is still poorly studied in world literature. In the story’s text, ekphrasis is seen as the transformation of visual images into verbal images. The representation of the author’s picture of the world has been outlined, and the influence of the ekphrasis description on the dynamics of the image of the lead character of the work has been revealed. The author’s interpretation of the content, images, and color scheme of the painting “Angelus” has been considered, and the ideological, cultural, and semantic load of ekphrasis fragments in the text of the story has been revealed. The article comes to the conclusion that pictorial ekphrasis in the story by Eleanor Porter provides modeling, informative, and reflective functions and demonstrates several perceptions of the world and art. It has been noted that modern scientific interpretations of ekphrasis fragments in literary works make the algorithm of literary analysis more complete, and open new perspectives

for the interpretation of artistic images, the study of the author's creative manner, and a reader's reception. Deciphering, interpretation, and receptive interpretation of ekphrasis associations entirely depend on the cultural and emotional level of the author and the reader.

Key words: *ekphrasis, artistic image, interpretation, author's reflection, verbalization, visualization, reception.*